

UNIVERSITATEA “BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
Facultatea de Istorie și Filosofie

Cultul Venerei în provincia Dacia

- Rezumat –

Conducător științific:
Prof. dr. Mihai Bărbulescu

Doctorand:
Adriana Antal

Cluj-Napoca
2013

CUPRINS

I. INTRODUCERE

- A. Argument
- B. Istoricul cercetării

II. CULTUL ZEITEI VENUS ÎN LUMEA ROMANĂ

- A. Origini
- B. Influențe exterioare
- C. Organizarea cultului
- D. Propagare și provincialitate
- E. Iconografia

III. CONTEXTE DE DESCOPERIRE DIN DACIA

- A. Contexte de cult
- B. Contexte civile
- C. Contexte militare
- D. Contexte funerare
- E. Semnificații

IV. METODE DE EXECUȚIE, ATELIERE ȘI MEȘTERI

- A. Statuete de bronz
- B. Statuete de teracotă
- C. Statuete de piatră
- D. Geme
- E. Piese din os

V. ASOCIEREA CU ALTE DIVINITĂȚI ȘI EPITETE

- A. Asocierea cu alte divinități
- B. Epitete

VI. PUBLIC ȘI PRIVAT ÎN CULTUL VENEREI DIN DACIA

A. Public și privat, noțiuni generale

B. Inscripțiile

C. Materialul figurat

D. Observații

VII. CONCLUZII

VIII. CATALOGUL DESCOPERIRILOR DIN DACIA

LISTA FIGURILOR

LISTA PLANȘELOR

ABREVIERI

BIBLIOGRAFIE

PLANȘE

Cuvinte cheie: Venus, religie romană, iconografie, epigrafie, Dacia.

I. INTRODUCERE

Lucrarea de față reprezintă o primă monografie a unei divinități romane din Dacia, zeița Venus. Analiza cultului zeiței Venus în Dacia are la bază un catalog detaliat care cuprinde obiecte diverse: inscripții, materialul figurat (statuete de bronz, teracotă, piatră) sau podoabe (geme, ace de păr, fuioare, aplici). Materialul care poate fi atribuit cultului zeiței este unul numeros, 335 de piese fiind descoperite pe teritoriul provinciei Dacia. Marea majoritate o alcătuiește materialul figurat, doar 9 inscripții menționând-o pe Venus. Odată extrase informațiile privitoare la materialele specifice și identificându-se tipurile iconografice, contextele de descoperire și meșterii, scopul final al lucrării de față este acela de a pătrunde în mentalitatea provincialului pentru a înțelege semnificația și rolul pe care toate aceste piese îl aveau în cultul zeiței Venus.

Cercetările referitoare la cultul zeiței Venus în Dacia n-au fost foarte consistente. Materialul arheologic specific apare publicat în lucrări diferite ca subiect și consistență, precum rapoarte de săpătură, monografiile de sit, conferințe sau studii de artă și religie.

II. CULTUL ZEIȚEI VENUS ÎN LUMEA ROMANĂ

Pentru înțelegerea evoluției cultului din provincia Dacia a fost necesară o scurtă parcurgere a cultului zeiței Venus în lumea romană, pornind de la originile cultului până la organizarea acestuia în Imperiu și propagarea lui în provincii. Spre deosebire de Afrodita, Venus nu va fi doar o divinitate a dragostei și a vegetației, fiind pusă în legătură cu mitul fondării Romei, primind apelativul *Genetrix*, ca strămoș comun al latinilor și Mamă a romanilor. O dată cu răspândirea cultului în provincii, Venus va fi capabilă nu doar să absoarbă toată moștenirea Afroditei ci să asimileze și alte divinități prin *interpretio romana*. Răspândirea cultului va fi însă neuniformă din punct de vedere al materialului specific. Disproporția dintre materialul figurat și inscripții surprinsă și în Dacia, nu reprezintă o situație excepțională, fiind similară în provinciile de pe cursul inferior al Dunării.

O atenție importantă a fost dedicată prototipurilor grecești imitate în arta romană, care se regăsesc și în arta provincială din Dacia, chiar dacă poate fi vorba mai mult de tipuri hibride. Prezentarea lor a fost necesară pentru ca mai apoi să se poată preciza modificările aduse de către romani acestor modele originare, descoperindu-se astfel modul în care Venus s-a adaptat cerințelor locale.

III. CONTEXTE DE DESCOPERIRE DIN DACIA

La o primă vedere, numeroasele piese figurate par a oferi informații suficiente pentru a contura trăsăturile caracteristice ale cultului pentru Venus în Dacia. Dar, urmărind contextele de descoperire ale pieselor, se poate constata că abia pentru jumătate din acestea se cunoaște locul exact de proveniență, ceea ce face ca informații esențiale să se fi pierdut. Proporția mică a contextelor de descoperire face ca statisticile realizate pe piesele figurate să aibă rezultate relative. Totodată, un număr important de piese au fost publicate sumar. Mai mult, unele piese s-au pierdut de-a lungul timpului, iar altele fac parte din colecții particulare, fiind inaccesibile studiului.

Principalele contexte de descoperire sunt cele de cult, urmate de cele civile, apoi de cele militare, cele mai puține piese fiind descoperite în spațiul funerar. Venus apare în toate tipurile de contexte identificate în Dacia, într-o proporție relativ egală, excepție făcând doar mediul funerar unde prezența zeiței este sporadică. Funcționalitățile și semnificațiile pieselor sunt strâns legate de contextele de descoperire.

IV. METODE DE EXECUȚIE, ATELIERE ȘI MEȘTERI

În acest capitol sunt tratate toate categoriile de piese din punct de vedere al metodologiei, cronologiei, iconografiei, al atelierelor, importurilor și a funcționalității.

Cronologia fiecărei piese este dificil de stabilit. Jumătate dintre piese nu au context de descoperire cunoscut, deci nu prezintă nici un mijloc de datare sigur. Cele descoperite în contexte bine conturate au fost datate pe baza materialului din același context, mai ales cu ajutorul monedelor, pe o secvență cronologică întinsă. Alte piese au fost datate pornind de la stratigrafia generală a unui sit. În urma analizei stilistice nu s-a putut stabili nici o evoluție sau degradare a motivelor iconografice. Excepție fac statuetele în piatră unde se observă o oarecare decadență a stilului. Astfel, sunt puține piesele care pot fi datate într-un interval mai scurt decât întreaga durată a provinciei Dacia.

Pentru statuetele de bronz ale zeiței din Dacia, tipul predominant a fost *Venus Anadyomene*, pentru statuetele din teracotă și piatră tipul *Venus Capitolina* iar pentru geme *Venus Victrix*. Alături de aceste tipuri apar și altele precum *Venus Genetrix*, *Venus Cnidos*, *Venus Kallypigios* sau *Venus Capua*. La majoritatea statuetele din bronz sau teracotă se poate observa o redare a gesturilor în oglindă, pentru a elibera mâna dreaptă a zeiței care de cele mai multe ori este întinsă pe lângă corp cu palma întoarsă în față, spre privitor. Gestul pare a

fi legat de pietate sau de adorare, însă atunci când este făcut de un credincios. Atunci când același gest este realizat de către o divinitate, înseamnă mai degrabă acceptarea pietății și a adorării precum și oferirea benedicției sau protecției credincioșilor.

Arta provincială din Dacia nu a avut manifestări originale fundamentale în plan stilistic, marea majoritate a modelelor fiind cele clasice grecești. Inovația artei provinciale de la nord de Dunăre a stat mai degrabă în modalitatea interpretării acestor modele. Multe dintre piesele figurate din Dacia o redau pe Venus cu partea superioară a corpului alungită și cu șoldurile drepte, ceea ce conferă zeiței un aspect adolescentin. Reprezentarea zeiței Venus împreună cu cada de baie reprezintă un caz unic în Imperiu.

Marea majoritate a pieselor figurate sunt produse locale. Diversitatea și numărul mare de piese figurate descoperite presupune existența unor mijloace de producție rapide și perfecționate. În acest fel, piesele figurate mărunte au ajuns producții de serie, ceea ce a determinat o pierdere treptată a calității prin estomparea detaliilor, pe măsură ce același tipar era utilizat de mai multe ori.

Piesele de dimensiuni mici puteau fi ușor aduse în Dacia, însă nu neapărat ca și importuri, pe cale comercială, ci ca bunuri vehiculate de oameni aflați în mișcare. Un rol important în această circulație a pieselor l-a avut armata, ceea ce explică numărul mare de piese descoperite în mediul militar din Dacia. Influențele iconografice exterioare, unele cu tentă orientală, puteau ajunge în Dacia în același fel, o dată cu trupe venite din Moesia sau Pannonia.

V. ASOCIEREA CU ALTE DIVINITĂȚI ȘI EPITETE

Venus a fost adeseori asociată în Dacia cu alte divinități care aveau domenii de competență similare sau complementare. Asocierea s-a făcut atât în mod direct, Venus fiind menționată alături de alte divinități în inscripții (Hercules, Mercur, Aesculapius și Hygia, Epona, Neptun, Salacia), prin sincretism (Isis) sau în statuaria (Amor, Hercules, Diana), cât și în mod indirect, prin obiecte de cult ale zeiței Venus, în special statuete, descoperite în templele altor divinități sau în contexte comune de cult (Liber Pater, Aesculapius și Hygia, Hercules, Nemesis, Diana, Iuno). În ceea ce privește epitetele zeiței în inscripțiile din Dacia, Venus apare ca și *Augusta* sau *Victrix*, care fac trimitere la sfera publică a cultului.

VI. PUBLIC ȘI PRIVAT ÎN CULTUL VENEREI DIN DACIA

Cultul zeiței Venus în Dacia poate fi conturat doar prin prisma materialului arheologic scos la iveală de-a lungul timpului lipsind informațiile scrise antice care fac referiri directe la viața religioasă din această provincie. Pornind de la acest material specific s-a încercat o împărțire a cultului într-o latură publică și una privată, urmărindu-se contextele de descoperire.

Inscripțiile, în mare parte dedicate de persoane publice aflate în serviciul statului, sunt ridicate din fonduri publice care vizează un bun comun și pot fi încadrate cultului public pentru Venus. Printre dedicanții din inscripțiile privitoare la Venus din Dacia se numără un procurator financiar, un decurion și un preot local, toți cu funcții publice importante.

Materialul figurat din Dacia, format în cea mai mare parte din *ex-voto*-uri personale, vizează bunăstarea proprie sau a familiei și aparțin sferei private a cultului. Latura privată a cultului este mult mai vizibilă astăzi decât cea publică, deoarece marile monumente ale acesteia din urmă nu s-au păstrat. Dintre materialele figurate din cultul zeiței Venus, în Dacia s-au găsit 199 de statuete din teracotă, 6 tipare din lut pentru statuete, un tipar din lut pentru o placă votivă, o placă votivă din plumb, o statueta din plumb, 57 de statuete din bronz, o aplică din bronz, o statueta din chihlimbar, 29 de statuete din piatră, un relief din piatră, un basorelief din piatră, o statuie din marmură, 23 de geme, două ace de păr din os, un fuior și un mozaic.

În sanctuare, locul predilect al cultului public, se fac dedicații atât în interes personal cât și pentru bunăstarea Imperiului, domeniul de competență al zeiței Venus fiind unul extrem de diversificat. Nici un edificiu de cult dedicat zeiței Venus nu a fost identificat până în prezent în Dacia. Însă, piesele reprezentând-o pe Venus au fost descoperite în sanctuarele pentru Aesculapius și Hygia, în temple dedicate mai multor divinități, precum Iunona, Diana *Augusta* sau Hercules *Augustus*, în sanctuarul zeiței Nemesis sau în cel al lui Liber Pater. În aceste cazuri, Venus era adorată ca o divinitate păstrătoare a vieții în fața morții, cu puteri tămăduitoare și competențe legate de destin, noroc sau victorie.

Piesele din contexte domestice proveneau cel mai probabil din lararii personale. În Dacia nu s-a descoperit nici un larariu sau inventare atribuite unuia, astfel că amplasarea statuetelor cu Venus în asemenea locuri de cult domestice poate fi mai degrabă bănuită decât demonstrată. Anumite trăsături, precum dimensiunile mici ale pieselor sau existența unor statuete cu partea din spate nefinisată, ar putea reprezenta indicii pentru expunerea acestora în astfel de lararii personale. Larariile erau probabil amplasate în *atrium*, *tablinum* sau în

triclinium, *pater familias* fiind cel care oficiază cultul, caracterul ritualurilor fiind unul profund privat. De remarcat că unele piese din Dacia au fost descoperite chiar în aceste zone ale caselor.

Frecvența mare a figurinelor descoperite în mediul domestic poate fi explicat prin rolul apotropaic al zeiței Venus, de protectoare a casei și a locuitorilor ei. Rolul zeiței ca și protectoare a căsniciei este scos în evidență și de statuete sau fuioare cu imaginea zeiței oferite probabil ca zestre care însoțește tinerele femei. De asemenea fertilitatea umană sau agrară asociată zeiței a jucat un rol important în cultul domestic.

Descoperirile din castre aparțin atât laturii private a cultului cât și celei publice. Până în prezent, în castrele din Dacia nu a fost identificat un loc de cult unde soldații venerau o divinitate sau alta. În lipsa acestuia, adorarea avea loc probabil în barăci, așa cum o demonstrează și majoritatea descoperirilor de piese figurate din mediul militar.

Latura publică a cultului pentru Venus în castre poate fi legată de cultul imperial și de imaginea zeiței ca Mamă a romanilor. De menționat că, unele cupluri imperiale au luat ca model iconografic cuplul divin Mars – Venus iar împărătesele utilizau frecvent imaginea zeiței, inclusiv pe monede. În acest mediu se face apel la competențele zeiței aflate în spatele unor epitete precum *Genetrix*, *Felix* sau *Victrix*. Nu este de neglijat nici funcția tămăduitoare a zeiței Venus într-un mediu în care accidentele sau îmbolnăvirile erau frecvente.

Statuetele din castre puteau fi depuse și în speranța materializării unei cereri amoroase sau în urma îndeplinirii acesteia drept răsplată, împreună cu alte daruri și ofrande. Rolul teracotele în mediu militar greu poate fi pus în legătură cu frumosul întruchipat de Venus, oricât de puțin pretențioși erau soldații, fiind piese cu foarte puține valențe estetice. Mai degrabă statuetele au o valoare intrinsecă, cu un pronunțat caracter utilitar, cu rol în protejarea vieții împotriva morții, în fecunditate sau fertilitate, similar cu cel al amuletelor.

Spațiul funerar furnizează cele mai puține piese legate de cultul zeiței Venus. Statuetele zeiței provin cu predilecție din morminte de inhumație, fiind singura divinitate din Dacia prezentă în inventarele funerare. Unele accesorii ale zeiței precum pandantivul *lunula* sau asocierea ei cu Eros redat ca Thanatos scot în evidență rolul ei funerar.

Venus apare și în cadrul fenomenului de *consecratio in formam deorum*, unde cele mai multe exemple provin din mediul funerar. Dincolo de opțiunile care țin de politica Imperiului, familia imperială fiind cea care a dat tonul acestui fenomen, alegerea zeiței Venus implică unele virtuți pe care le reprezintă, precum frumusețea, modestia sau castitatea, trăsături considerate a fi indispensabile în salvarea sufletului după moarte.

VII. CONCLUZII

Indiferent de locul de desfășurare, în spațiul public sau în cel privat, relația dintre credincios și divinitate constă în principal din rugăciune, sacrificii și dedicații votive. Rugăciunea ca atare nu poate fi surprinsă arheologic, dar poate fi presupusă urmărind gestul în oglindă al zeiței Venus, cel de primire a pietății credincioșilor și de oferire a binecuvântării, un răspuns la rugăciunile lor. Sacrificiul în sine lasă de asemenea puține urme materiale. Ca urmare, dedicațiile votive reprezintă cele mai vizibile și mai tangibile mărturii ale relației dintre credincios și divinitate în lumea romană. În cazul Venerei, multe dintre aceste motive au fost mai degrabă presupuse decât cu certitudine stabilite: probleme de dragoste, fertilitate umană sau agrară, îmbolnăviri, primejdii, obținerea unor funcții sau onoruri, obligații de serviciu sau respectarea unor sărbători religioase.

Cât de bine a fost Dacia ancorată în tradiția romană o demonstrează cel mai bine epitetul *Ubique*, care este peste tot, cu care apare Venus chiar în capitala provinciei. Numeroasele atribute ale Venerei o fac să fie prezentă chiar peste tot, acoperind toate aspectele importante ale vieții dar și ale morții, atât în spațiul privat cât și în cel public. De-a lungul evoluției sale Venus a preluat atribuții de la alte divinități precum Afrodita, Astarte, Turan, Iuno, Diana, Fortuna, Libera, Minerva sau Mars. Astfel, Venus și-a lărgit în continuu domeniul de competență, epitetul *Ubique* confirmând tendințele universaliste din cultul acestei divinități. În fapt, este o confirmare că Venus a făcut parte dintr-un fenomen desfășurat la scara întregului Imperiu, de atribuire a unor competențe universale divinităților importante, care absorb în acest fel alte divinități. Acest fenomen se va încheia în cele din urmă cu instaurarea unui cult monoteist la Roma, însă un cult care nu va avea în centru o divinitate romană.